

The Papacy and the Local Churches (16th–20th centuries)

Budapest, 2013. május 8–12.

Rangos nemzetközi konferenciát szervezett az MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport a Viterbói Egyetem és a budapesti Olasz Kultúrintézet közreműködésével. Apropóját Bakócz Tamás konklávébeli szereplésének 500. évfordulója adta. A helyi egyházak, egyes államok és a Szentszék kapcsolatát bemutató sokszínű konferencián Európa elismert kutatóintézetének munkatársai és rangos egyetemeinek professzorai vettek részt.

Az egyháztörténeti kutatás legújabb eredményeit felvonultató tudományos előadások május 9-én és 10-én hangzottak el, 11-én a tudományos diszkusziót informális keretek között folytatták. A konferencia felépítésének koncepciója az volt, hogy általában minden szekcióban helyet kapott egy hosszabb, átfogó jellegű előadás, amely több évszázad főbb tendenciáit próbálta meg összefogni, ezekhez két analitikus, egy-egy problémakörre fókuszáló esettanulmány kapcsolódott. Az előadások többségét olasz nyelven, hármát angol nyelven, egy könyvbemutatót pedig németül hallhattak a szép számban összegyűlt érdeklődők. Minden szekció végén lehetősége nyílt a közönségnek kérdéseiket, hozzászólásaikat, észrevételeiket megtenni, melyből termékeny tudományos diskurzus bontakozott ki. Az előadók gyakran utaltak valamely korábbi előadásban elhangzottakra, ami jól mutatja: a résztvevők élénken érdeklődnek egymás kutatási eredményei iránt.

A konferencia május 9-én a 16. századot középpontba állító előadásokkal indult. ALEXANDER KOLLER előadásában a trienti zsinat recepciójának első hat évtizedére fókuszált. A rendelkezések gyakorlatba történő átültetésének vizsgálatához a nunciaturai iratokat elemezte. Az elmúlt években tüzetesen vizsgálta a császári udvar és XIII. Gergely viszonyát az 1578 és 1581 közötti időszakban, melynek kapcsán megállapította, hogy az Orazio Malaspina és Ottavio Santacroce nunciásoknak adott 10, illetve 20 pontos utasítások közül csak 3 vonatkozott a reformok gyakorlatba átültetésére. Részletesen kifejtette ennek hátterét és a nunciások szerepét a trienti határozatok gyakorlati megvalósításában, melyet gyakran a politika szempontjai akadályoztak. Itt példaként hozta fel a tisztségelhalmozó Ernst von Bayern esetét, illetve a magyar püspöki székek be nem töltését, mivel a török elleni védekezésre fordították a széküresedés ideje alatt a jövedelmeiket. Hangsúlyozta, hogy a nunciások kiválasztásánál egyre inkább a jogi, mint a teológiai ismeretek kerültek előtérbe. Végül arra a megállapításra jutott, hogy a reform nunciatura fogalmát újra kellene gondolni, mivel a politikai és reform nunciatura megkülönböztetése nem tartható.

A szekció következő előadója, ELISABETH ZINGERLE egy konkrét esetet elemzett részletesen, Girolamo Portia (1592–1607) gráci nuncius kapcsolati hálóját vette górcső alá. Rövid, összeszedett előadását a téma kontextusba helyezésével kezdte. A gráci nunciatura 1580-tól 1622-ig létezett, ebben az időszakban 6 nuncius működött itt, köztük 1592 és

1607 között Girolamo Portia, aki ez alatt az idő alatt egyedülálló módon bizalmas viszonyt épített ki Ferdinánd főherceggel, illetve annak édesanyjával, Maria Anna bajor hercegnővel. Ezzel párhuzamosan a firenzei Mediciekkel is tartotta a kapcsolatot. Portia magánlevéltára és a gráci nunciatúra iratainak nagy része megsemmisült, csak négy kötet maradt fenn a firenzei Bibliotheca Nazionale Centralében, három a nunciatúra levéltárában, egy pedig magánlevéltárban. A Vatikáni Titkos Levéltárban található például a velencei nunciushoz, Offredo Offrediehez, vagy a két bíboros neposhoz, Cinzio és Pietro Aldobrandinihez írt levelei. Az előadó ezek jelentőségét, a belőlük leszűrhető információkat méltatta.

A szekció utolsó előadója, ANTONIO MENNITI-IPPOLITO egy komplexebb témát választott: a nemzeti egyházak és a pápaság kapcsolatáról beszélt az újkorban vatikáni források alapján számos idézettel megtűzdelve. Különös figyelmet fordított az olasz államok és a Szentszék kapcsolatának bemutatására, amit Ludwig von Pastor az olasz államok cezaropapizmusának nevezett, illetve rámutatott a pápai hatalom gyengülésére, többek között a Frankfurtba II. József római királlyá koronázására Niccolò Oddit kísérő Garampi naplóján és Giacomo Oddi 1741-es levelén keresztül, melyben nyíltan arról panaszkodott a pápának, hogy közel 40 évnyi szolgálata után sem került fel a bíborosjelöltek listájára. Végül a helyi egyházak sajátosságait hangsúlyozta, példákkal illusztrálva kapcsolatukat a Szentszékkel, rámutatva a római akaratot képviselő nunciások szerepére.

A szekció végén élénk eszmecsere bontakozott ki a nunciások és a kongregációk kapcsolattartásának módjáról, lehetőségeiről. Míg Alexander Koller nem találkozott kutatásai során direkt levélváltásokkal a 16. század második felének vonatkozásában, s Benedetta Albani a spanyol kolóniák kutatása kapcsán szerzett tapasztalatait osztotta meg, addig például Tusor Péter arra hívta fel a figyelmet, hogy a nunciások közvetlen kapcsolatot tartott fenn az Apostoli Datáriával a beneficium-adományozások illetve pápai megerősítések révén, de a vonatkozó iratanyag egyelőre rendezetlen. További észrevétele volt, hogy a 16. században nem beszélhetünk bíboros államtitkárokról, amely véleményt Silvano Giordano is osztotta. A kérdések sorát Giovanni Pizzorusso zárta, aki arra volt kíváncsi, miért pont Firenzével alakult ki ilyen szoros kapcsolata Portiának. Zingerle válaszában rámutatott, hogy ennek oka nem ismert, talán pénzügyi szempont állhatott a háttérben, Matteo Sanfilippo pedig hozzátette, hogy a levelezésből mindkét fél profitált.

Rövid szünetet követően a 17. század 2. felében a Szentszék egyensúlykeresésével folytatta az előadások sorát SILVANO GIORDANO. Mondandójának középpontjában a pápaságról alkotott kép formálódása állt a 17. században: hogyan tolódott el a hangsúly a „Padre Commune” szereptől a hit és erkölcs dolgában tévedhetetlen tanító és legfőbb bíró szerepre. Mindennek a történelmi, politikai, jogi hátterét tárta fel. VIII. Orbán pápa már nem volt abban a helyzetben, hogy az új európai rend koordinátáit meghatározza, a pápaság a perifériára került, mivel a Habsburg hegemon törekvések támogatása helyett a katolicizmus európai pozíciójának megőrzésére a francia-bajor szövetséget támogatta. Ennek megfelelően a Kúriában is megnőtt a francia jelenlét a 17. század

első éveire. Az előadó szemléletesen mutatta be, hogy a spanyol, francia és az olasz államokban miként vélekedtek a pápa, valamint az uralkodó jurisdictiójáról.

A nagyobb átfogó jellegű előadást ismét két esettanulmány követte, a 17. századi cseh és magyar egyháztörténet egy-egy kiemelkedő mozzanatának elemzése. ALESSANDRO CATALANO a trienti dekerétumok cseh recepciójának ellentmondásaira mutatott rá. Miközben 1605-ben a prágai zsinaton kihírdették a trienti rendelkezéseket, s egyházi ügyekben ez jelentette az alapot az 1349-es *Statuta Ernestina* mellett, addig a helytartók nem ismerték el ezek határozatait. Bár 1627 alapvetően fordulatot hozott, a katolikus lett az egyetlen elismert vallás Csehországban, és az új alkotmányt is ekkor hirdették ki, de az egyházak nem vehettek részt megalkotásában, továbbá a trienti dekrétumok hiányzó elfogadását se orvosták. Az előadó arra a megállapításra jutott, hogy Csehországban a rekatolizáció lassúságának egyik fő oka, hogy míg az uralkodók egyre inkább centralizálni igyekeztek hatalmukat, addig az egyház a saját szerepének középkori megjelenítéséhez tért vissza – míg e között az elképzelés és a valóság között szakadék húzódott.

TUSOR PÉTER előadásában a magyar püspöki kar 1639-ben tetőző epizkopalista válságát elemezte. A püspöki kinevezések kérdését tárgyaló alapos bevezető után egy érdekes kérdésfelvetéssel kezdte előadását. Nevezetesen, hogy Francesco Ingoli, a Propaganda Fide kongregáció „alapítója” 1644-ben írt memoárjában a magyar püspökök vonatkozásában VIII. Orbán pápa idején a magyar püspökök „scisma”-kísérletét említette. Mi állhatott ennek hátterében? Tusor rámutatott, hogy Magyarország és a pápaság viszonya Pázmány 1632-es legációja után romlott meg, s 1633 után Lósy primáson kívül egy magyar püspök se tudta megszerezni kinevezési bulláját a Kúriától. A válság 1639-ben tetőzött, amikor a magyar püspöki kar szeptember 25-én Lósy Imre utasítására illetve III. Ferdinánd engedélyével és támogatásával összegyűlt Nagyszombatban a helyzet megvitatására. Meggyőződésük szerint az „institutio canonica” eredetileg az egyházszervező uralkodót illette, csak királyi kegyből engedte át a pápának. Bár ezek a korai epizkopalista tendenciák hosszabb távon nem folytatódtak, rövid távon VIII. Orbán engedményekre kényszerült a király által kinevezett püspökök megerősítése és az annáták tekintetében.

A második szekció végén Esther Jiménez hozzászólása nyomán érdekes vita bontakozott ki VIII. Orbán spanyol és francia politikájáról. Silvano Giordano véleménye szerint VIII. Orbán kezdetben meg akarta őrizni az európai egyensúlyt, így épp annyira volt spanyolbarát, mint franciabarát. Majd pedig a spanyol politikával szemben foglalt állást, mivel nem értett egyet a Habsburg hegemonikus törekvésekkel. A kérdéshez Alain Tallon, Alexander Koller és Massimo Carlo Giannini is hozzászólott. A másik felvetés Catalanoé volt, aki csehországi tapasztalatai alapján megállapította, hogy ott az egyháznagyok a nemesség tagjai, de általában külföldiek, míg Magyarországon helyiek voltak – feltételezése szerint e körülménynek meghatározó szerepe lehetett. Tusor Péter megerősítette ezt az észrevételt, hozzátéve, hogy mivel a régi alkotmány

értelmében a hatalom harmada az egyházi nemesség kezében volt, így a királyság jogainak védelme alkotmányos kötelességüknek is számított.

Késő délután ismét három előadás hangzott el. MATTEO SANFILIPPO diavetítéssel kísért átfogó előadása keretében a 18. század főbb tendenciáit ismertette. Véleménye, miszerint alapvetően „rövid 18. századról” lehet beszélni, amely 1715-ben Franciaország hegemonikus terveinek végével kezdődik, illetve 1776-tal fejeződik be. (Utóbbi dátumot az előadó a forradalmak korának kezdeteként határozta meg.) A lassan globalizálódó világban a pápaságnak nem volt jelentős politikai-gazdasági súlya, amely folyamat tulajdonképpen már a 14. század elején elkezdődött. E kontextusba helyezte el a pápák, nunciusok, helyi egyházak, uralkodók egymáshoz való viszonyát, az összképet egy ki nem rakott Rubik kockához hasonlítva. Rámutatott, hogy a vizsgált időszakban (mai értelemben vett) nemzeti egyházakról még nem beszélhetünk, de az ezek kialakulását előkészítő elemek – Róma akaratából a püspökök szerepének növekedése és az állami ösztönzés, hogy a geopolitikai megosztáshoz igazodjanak az egyházak – megvannak. A nunciusok nem csak közvetítők voltak a pápa és az uralkodó között, hanem a püspökök és a helyi klérus ellenőrzésének eszközei is, így gyakran ellenszenvesek a püspököknek, akik szerették volna megőrizni privilégiumaikat az uralkodóval és Rómával szemben. Ezzel párhuzamosan autonóm tendenciák jelentkeztek német, cseh, magyar területeken, amik kettős politikához vezettek az utóbb említett tényezők irányába. Mindemellett az uralkodók a rekatolizációt használták fel uralmuk központosításához.

E felvázolt összefüggésrendszer egyik elemét vizsgálta OLIVIER PONCET, aki a 16–19. századi francia nunciusok joghatóságának térbeli kiterjedéséről tartott előadást. Először rámutatott, hogy a francia államfők vélekedése szerint a nunciusok küldetése az uralkodó személyéhez kötődött, és nem egy adott területre szólt. A területiség a Szentszék szemszögéből politikai kérdés volt, az államtitkári utasításokban is az szerepelt, hogy a nuncius védje meg a Szentszék befolyását a királyságban, és nem csak a királynál vagy az udvarnál. Az előadó megfogalmazása szerint a francia nunciusok tényleges apostoli delegátusok is voltak. Így küldetésük a területi működés szempontjából kettős volt: egyrészt diplomáciai és politikai, másrészt a helyi egyházhoz is szólt. A kolóniákra nézve eltérő és indirekt kompetenciával rendelkeztek. Poncet azt is vizsgálta, hogy milyen módon ismerte meg a nuncius a missziója tárgyát képező területet. Arra a következtetésre jutott, hogy nagyon ritkán hagyták el Párizst, a nunciatura központját, inkább olvasmányok, térképek, s helyi prelátusok révén tájékozódtak. A 18. század janzenista krízise megsokszorozta a francia püspökök és a nuncius levelezését. Végkövetkeztetése – amely az utolsó általa vetített dián is olvasható volt –, hogy a területiség a pápai diplomácia konfesszionalizációjának egy alkotóeleme volt.

KLAUS UNTERBURGER szintén egy esettanulmánnyal folytatta: a müncheni nunciatura 1785–1934-es történetével. A nunciatura 1785-ben alakult, először szoros kapcsolatot alakított ki a bajor kormányval, de 1799 után nem működhetett, csak az 1817-es konkordátum után

nyílt ismét lehetőség a megalakítására. Közben a nunciások ideiglenesen Augsburgban tartózkodtak, amely alatt a német püspökök, valamint a felvilágosodás iránti bizalmatlanságuk – főleg a helyi volt jezsuiták befolyásának köszönhetően – nőtt. 1817 után vagy a helyi egyházi hatóságokra – gyakran ultramontán kisebbségre – vagy informális kapcsolatrendszerre építettek. Az előadó példákat hozott, hogyan mozdította elő a nuncius a püspöki kinevezéseket.

A szekciót követő beszélgetést Roberto Regoli kezdte, aki a rövid 18. századi egyháztörténet további periodizálásáról érdeklődött. Matteo Sanfilippo nem szándékozott abszolút periodizációt adni, meggyőződése, hogy alapvetően kora újkorról, illetve újkorról lehet beszélni és az utóbbi 1760-tól nagyrészt 1918-ig datálható. Alain Tallont a nunciások képzése érdekelte a területiség kapcsán, melyre Unterburger és Poncet adták meg a választ. Véleményük szerint nem kifejezetten arra készítettek fel a prelátusokat, hogy nunciások lesznek, hanem az addigi pályájuk során – legtöbbször a Kúriában eltöltött évek alatt – elsajátították az ehhez szükséges diplomáciai képességet. Antonio Menniti-Ippolito többek között azt vetette fel, hogy maga a nemzeti egyház kifejezés is tágan értelmezhető, amihez a későbbiek során Regoli kérdése kapcsolódott. Aziránt érdeklődött, hogy melyik olasz kifejezés használata elfogadhatóbb: „chiesa locale”, „chiesa nazionale”, „chiesa statale”, „chiesa particolare,” esetleg valami más? A jó hangulatú diszkusszióba többen bekapcsolódtak, különféle értelmezést adva.

A napot könyvbemutató zárta: FAZEKAS ISTVÁN Katrin Keller és Alessandro Catalano: *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals. Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667) c. művéről*, KRUPPA TAMÁS pedig Elisabeth Zingerle *Grazer Nunziatur* 5. c. kötetéről beszélt.

Május 10-én a budapesti Olasz Kultúrintézetben folytatódott a konferencia GINA GIANNOTTI, az intézet igazgatójának üdvözlő beszédével. Az első szekció átfogó előadását GIOVANNI PIZZORUSSO tartotta, aki a gyarmatok egyházszervezetéről és a még nem kolonizált területek misszióiról adott diavetítéssel kísért szemléletes képet a 16–18. századi történéseket vizsgálva. A spanyol királyi főkegyúri jogból indult ki, melynek mibenlétét, gyakorlásának módját ismertette, ezt követően az amerikai egyház értékelésének két tengelyével, a szerzetesrendekkel, illetve a helyi egyházakkal, kialakult egyházmegyékkel foglalkozott. Majd arra kereste a választ, hogy hogyan látta mindezt a Szentszék a hivatalos jogi kapcsolatok – főkegyúri jog által meghatározott – szintjén, valamint az informális kapcsolatok, a mindennapi jurisdictiós gyakorlat szintjén. Az előbbi kapcsán rámutatott a hangsúlyt a misszióra helyező pápai bullákra, továbbá arra a helyzetre, hogy a spanyol uralkodó mintegy a pápa vikáriusa volt az amerikai kolonizált területek vonatkozásában. Az utóbbi téma kapcsán pedig például az *ad limina* relációkat, különböző szupplikációkat, relikviák igénylését, a missziót végző szerzetesrendek tagjainak szórványos római jelenlétét stb. említette. Végül arra kereste a választ, hogyan alakult át a felvázolt kép a 17. században a Propaganda Fide kongregáció megalakulásával és a 18. században a regalizmus terjedésével.

Ebbe az általános képbe illeszkedett ESTHER JIMÉNEZ előadása, aki egy rövid történeti felvezetést követően az 1622-ben alapított Propaganda Fide kongregáció első misszionáriusairól beszélt. E dikasztérium felállítása előtt a Szentszék a spanyol nuncius véleményét is kikérte arra vonatkozóan, hogy mennyire lenne kedvező a fogadtatása a politikai hatalmak részéről, s csak a pozitív választ követően került sor a megalapítására. Az újonnan alapított kúriai szerv elsődleges gondja volt az előadó szerint a missziók megfelelő pénzügyi finanszírozása. Ezt több csatornán keresztül sikerült megoldani. Egyrészt a spanyol uralkodó testvére, Ferdinánd bíboros infáns részesítette politikai és pénzügyi támogatásban, másrészt a bíborosok felajánlották gyűűiket, amelyek 500 arany scudót értek. Jiménez azt is kifejtette, hogy a királyi főkegyúri jog sem csak joghatósági kérdés volt, hanem elsősorban az evangelizáció finanszírozásával függött össze, tekintve, hogy a 16. század elején a pápa nem volt abban a helyzetben, hogy pénzügyileg támogassa az amerikai missziókat. A Propaganda másik nehézsége az volt, hogy az uralkodó – élve főkegyúri jogával – akadályozta a külföldi misszionáriusokat. A nem spanyol vagy portugál missziósoknak hosszú ideig Lisszabonban kellett várakozni, míg megkapták az igényelt útlevelet. Végül a pápai portugál adószedők is gyakran kerültek konfliktusba a civil hatalmakkal.

BENEDETTA ALBANI a spanyol nuncius ítélszéke dokumentumainak vizsgálatával folytatta az előadások sorát. Mondanivalóját két részre osztotta, az elsőben a témához kapcsolódó iratokról beszélt, annak kapcsán, hogy őt bízták meg a madridi nunciatura 1999-ben a Vatikáni Titkos Levéltárba került részének elsődleges rendszerezésével. Az anyagban, amely rendkívül heterogén képet mutatott, egy 1777-ben szerkesztett indexet is talált, amely a Nuncius Titkos Levéltára kötetek anyagát írta le részletesen. Közülük viszont a Vatikáni Titkos Levéltárban 38 kötet hiányzott. Ezek egy részére sikerült Madridban, a nunciatura régi palotájában rábukkannia. Különösen értékes, hogy nem csak az 1771-ben alapított bíróság, hanem a nunciatura korábbi dokumentumainak regisztrumait is fellelte, köztük 3 inventáriumot, melyek a nuncius ítélszékén tárgyalt ügyeket írják le egyházmegyénként. Előadása második felében az anyag elsődleges tipizálása mellett fontos megállapítása volt, hogy szerinte a spanyol gyarmatokra azért csak a 19. században küldtek nunciust, mivel a római kúria stratégiát váltott a 16. század végén. A bíborosi kongregációk felállítása ugyanis, melyek jurisdictiója kiterjedt az amerikai területekre is, lehetővé tette a hatékonyabb kommunikációt a Szentszék illetve a spanyol gyarmatok között.

Az előadásokat követő vita során a bennszülött, illetve félvér papokról bontakozott ki élénk eszmecsere. Silvano Giordano szerint elvétel voltak a 16–17. században a szerzetesrendeknek ilyen tagjai, a misszionáriusok szisztematikusan szabotálták a bennszülött papok felszentelését. A helyzet XV. Benedek pápa idején változott meg, aki már több kínai papot is felszentelt, viszont ténylegesen csak a II. világháború hozott nagymértékű változást. Roberto Regoli ehhez hozzátette, hogy

igazából már XVI. Gergely pápa adott ki ilyen értelmű rendelkezést, amely mintegy előzményül szolgált.

Rövid szünetet követően az első előadó, GAETANO PLATANIA helyett, aki személyesen nem tudott jelen lenni, öt percben kollégája, Matteo Sanfilippo ismertette előadását. Az összefoglalóban kiváló képet nyújtott a lengyel egyház helyzetéről 966-tól, Mieszko lengyel fejedelem megtérésétől a 20. század 2. feléig bezárólag, különös tekintettel a 16–19. századra.

RAINALD BECKER a 17–18. századi német felsőklérus olasz egyetemeken szerzett iskolázottságát vette górcső alá. Véleménye szerint a német birodalmi egyház sokkal inkább integrálódott az egyetemes egyház társadalmi keretébe, mint ahogy ezt korábban feltételezték. A római és olasz egyetemeken folytatott tanulmányok a német felsőpapság körében egyensúlyt teremtettek a nemzeti identitás és egyfajta globális tudatosság között, s ultramontán orientációhoz vezethettek. Ezért is próbálták a kora újkorban a hatóságok tiltani a „peregrinatio academicát,” és szorgalmazták a hazai egyetemeken folytatott tanulmányokat. Az előadó megállapította, hogy e próbálkozás eredménytelen maradt, a külföldi, különösen az olasz felsőoktatási intézmények népszerűek maradtak a német papság körében egészen a Német-római Birodalom felbomlásáig. Becker előadása második felében gazdagon adatolt táblázatok segítségével ismertette a német érsekek, püspökök és segédpüspökök római, illetve itáliai iskolázottságát, kiemelve, hogy a 17. század elején Róma vált az elsődleges célponttá.

MASSIMO CARLO GIANNINI szintén egy szűkebb témakört vizsgált, a milánói állam egyházi intézményeit 1535 és 1713 között. Utalt arra, hogy Milánónak sokáig nem volt nunciusa, ellenben volt egy sajátos intézménye, az ún. „econo”-mo”, aki mindig az uralkodóhoz hú egyházi személy volt. Ha meghalt az egyházi javadalom birtokosa, akkor a tiszttség újabb betöltéséig ő kezelte a javakat. Az ő feladata volt a javadalmak papai kinevezése után az uralkodói „placet” adományozásának megítélése és az uralkodó utasítására erről az okmány kiállítása is. V. Károly idejéig a papai kinevezés megelőzte a hercegi kinevezést, míg ezt követően fordítva történt. Erre említett példákat az előadó, majd rámutatott a milánói érseki tisztség betöltésének nehézségeire, Ippolito II d’Este és Girolamo Colonna esetét említve. Végül a lombard püspöki kart jellemezte, megállapítva, hogy a korszakban nagyrészt Milánóban vagy a milánói államban születtek, 60%-uk jogi képzettségű volt és erős túlsúlyban voltak azok, akik korábban kúriai szolgálatot láttak el. Bemutatása az volt, hogy igyekeztek egyenlő politikai távolságot tartani Róma illetve az uralkodói udvar között. Szerinte a konfliktus nem annyira a püspökök és a politikai hatalom között, hanem a káptalanok és a lombard egyházi elit között húzóódott.

A szekció végén Antonio Menniti-Ippolito hozzászólása nyomán a milánói szenátus szerepét tisztázták, majd Alexander Koller és Alessandro Catalano megjegyzéseivel, továbbá az előadók bekapcsolódásával az Itáliába történt utazások céljairól folyt a disputa.

A konferencia végére maradt a legújabb kor vizsgálata, melyet ROBERTO REGOLI előadása nyitott. Regoli a nemzeti egyházak és a pá-

paság szerepének változásáról beszélt a 19–20. században. A folyamat kiindulópontja szerinte Napóleon császársága idejére esik, fontos háttérő az 1801-es konkordátum és a *Qui Christi Domini* bulla. Regoli szerint a püspökök elmozdításának kérésével Bonaparte az ultramontanizmust segítette, s bár valójában birodalmi egyházat akart létrehozni, megerősítette a pápa pozícióit. Az előadó úgy jellemzi ezt az időszakot, hogy az egyházi gallikanizmus halott, a politikai viszont megmaradt. Fontos megállapítása, hogy a 19. század 2. felében megfigyelhető egyfajta dinamika, a liberalizmus helyi egyházakra nehezedő nyomása azokat Róma felé fordította, ahol azt remélték, hogy támogatást találnak. A pápa személye mindinkább előtérbe került, mely az I. vatikáni zsinat határozatában csúcsosodott ki. A vallási élet centralizálódott, s ezzel együtt az egyház kormányzása bürokratikusá vált.

Hogy e közegben hogyan viszonyult egymáshoz állam és egyház – ennek egy szeletét mutatta be ANDREAS GOTTMANN, aki az osztrák-magyar püspökkinevezések háttéréről beszélt XIII. Leó, X. Pius és XV. Benedek pontifikátusa alatt. Előadásában részletesen vizsgálta a kiválasztási folyamatot, számos példát hozva a felmerült problémákra (például olyan püspöki kinevezésekre, amikor a kinevezett nem ismerte az egyházmegye nyelvét), és rávilágított a birodalom két részében tapasztalt eltérésekre és azonosságokra. Jelentős megállapítása, hogy az osztrák részen a püspökök kizárólag konzervatívok voltak, míg Magyarországon a liberális kormányhoz kötődtek, amit Budapest és Bécs különböző politikai orientációjával lehet magyarázni. A kinevezés bár az uralkodó joga volt, de mindkét birodalomrész esetében a kultuszminiszter, végső soron pedig a kormány javaslata volt a döntő. A Szent-szék az 1890-es évektől igyekezett Rampolla politikájának köszönhetően az uralkodói kinevezést aláásni, az utódlási joggal bíró segédpüspökök kinevezését Rómának tartva fenn. Az osztrák jog ettől eltérő álláspontot képviselt. Így Gottsmann meggyőződése, hogy az 1903-as vétó nem az államtitkár frankofón orientációjával magyarázható – ahogy a szakirodalom leegyszerűsítve igyekszik magyarázni –, hanem sokkal inkább a birodalmi kormánytól eltérő politikájában keresendő.

A szekció utolsó előadója IGOR SALMIC volt, aki a Szentszék és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, illetőleg a későbbi Jugoszlávia kapcsolatát, konkordátum érdekében kifejtett erőfeszítéseit és ennek kudarcát vizsgálta elsősorban a 2006-ban megnyitott vatikáni dokumentumok fényében. Míg korábban a kutatások a tárgyalások csak egy-egy szakaszát vizsgálták, az előadó egységében tekintette át őket. Megállapította, hogy alapvetően négy szakaszra lehet bontani ezeket, melyek közül meghatározó az 1931–1935-ös, amikor 1933-ban a szerb király titkos tárgyalásokat kezdett a Szentszékkel a jugoszláv követség tanácsosán, Nicolò Moscatellon keresztül. Ezekből lehet rekonstruálni a konkordátum szövegének megszületését. Jelentős észrevétele volt, hogy annak ellenére, hogy Pellegrinettit is ki akarták zárni ezekből, Pacelli mindvégig informálta róluk, így kulcsszerepet játszott az események menetének alakításában. Az előadó szintén felvetette, hogy nem lehet elhanyagolni a konkordátum főbb kérdéseinek felvetésében

a püspökök szerepét, akik a tárgyalások első fordulójában részt vettek a kormánybizottság munkájában. Meggyőződése, hogy az elmaradt ratifikációért a szerb ortodox képviselők és egyház voltak a felelősök.

A vitát Rupert Klieber kezdte, azt tudakolva Gottsmanntól, hogy mik a kritériumai a nem alkalmas püspököket illetően, mivel az utóbbi azzal nyitotta előadását, hogy több ilyen volt. Az előadó válaszában kifejtette, hogy nem lekipásztori alkalmatlanságról beszélt, hanem a megfelelő politikai érzék hiányára célzott. Matteo Sanfilippo az amerikai és európai liberalizmus eltérő jelenségére és Rampolla témával kapcsolatos állásfoglalására világított rá. Roberto Regoli a 17. századi belga liberalizmus példáját hozta fel. Tusor Péter észrevett egy ellentmondást Regoli és Gottsmann kijelentéseiben. Az előbbi ugyanis bizonyára L. Hromják *Collectanea Archivi Vaticani* sorozatban újabban megjelent tanulmányára támaszkodva úgy vélte, hogy a Vatikánnak olyan politikája volt, ami támogatta a szlovák igényeket, míg Gottsmann szerint a Szentszéknek nem érte meg az uralkodóval ápolt kapcsolatát emiatt kockáztatnia.

A konferenciát, pontosabban annak formális részét ALAIN TALLON összegzése zárta. Már mondandója elején leszögezte, hogy a konferencia olyan széles geográfiai és kronológiai ívet írt le, melyről a szintézis értelemszerűen lehetetlen. Ennek ellenére ismertetett néhány általános megfigyelést. Ezek közül első az volt, hogy a trienti zsinattól kezdve az I. vatikáni zsinatig folyt a vita arról, hogy a pápa „pastor ecclesiarum” vagy „pastor universalis ecclesiae.” Valójában inkább az előbbi volt, de az egyetemesség igényével élt. Akárcsak a modern államok, a pápa sem akart lemondani az abszolút hatalomról. Ahogy rámutatott, az államok, helyi egyházak és a pápaság kapcsolati hálójára nagyon sokrétű, számos meghatározó tényezővel. Ennek előbb a térbeli vetületét vizsgálta, Rómától és Itáliától kiindulva globális szintre tágítva a látókört, majd pedig az időbeli dimenziót és a felhasznált fondokat. Megfigyeléseit azzal zárta, hogy a konfliktusok mellett természetesen voltak a Szentszéknek és a helyi egyházak kapcsolatának boldog pillanatai, csak hogy – szellemes megjegyzéssel élve – a boldog nemzeteknek nincs történelme, mert a levéltárak a konfliktusok termékei.

Összességében elmondható, hogy egy sokszínű, mind időben, mind térben tág témát vizsgáló konferenciának lehettek résztvevői az érdeklődők, melyből a Szentszék és a helyi egyházak kapcsolatának számos, a legújabb kutatási eredményeken alapuló aspektusát ismerhették meg.¹

(ism.: Tóth Krisztina)

¹ Készült a MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoportjában.

